

สถาปัตยกรรมพระอุโบสถ วัดโสมนัสวิหาร

กฤษฎา นิลพัฒน์

นักวิชาการวัฒนธรรม

กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ประวัติการสร้างพระอุโบสถ

วัดโสมนัสวิหาร ตั้งอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษม แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร มีประวัติว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ และอุทิศพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๙๙ กุฎิเสนาสนะ สร้างเสร็จพอให้พระสงฆ์ได้จำพรรษา จึงโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระอริยมุนี (ทับ พุทฺธสิริ)^๑ จากวัดราชาธิวาส มาครองพระอาราม พร้อมด้วยพระสงฆ์อีกประมาณ ๔๐ รูป แล้วทรงพระราชทานวิสุงคามสีมาและพระราชทานนามพระอารามว่า “วัดโสมนัสวิหาร” ตามพระนามสมเด็จพระบรมราชเทวี^๒

สำหรับพระอุโบสถเป็นสิ่งก่อสร้างสมัยแรกของวัด เนื่องจากเป็นสิ่งก่อสร้างสำคัญและตั้งอยู่ในแผนผังหลัก กล่าวคือ อาคารสิ่งก่อสร้างสำคัญตั้งอยู่ในแนวแกนทิศเดียวกัน ประกอบด้วย เจดีย์ทรงระฆังตั้งเป็นประธานของวัด ล้อมรอบด้วยระเบียงคด ด้านหน้ามีพระวิหารที่มีส่วนท้ายยื่นล้ำเข้ามาในระเบียงคด และด้านหลังมีพระอุโบสถ ซึ่งได้แรงบันดาลใจมาจากแผนผังวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น^๓

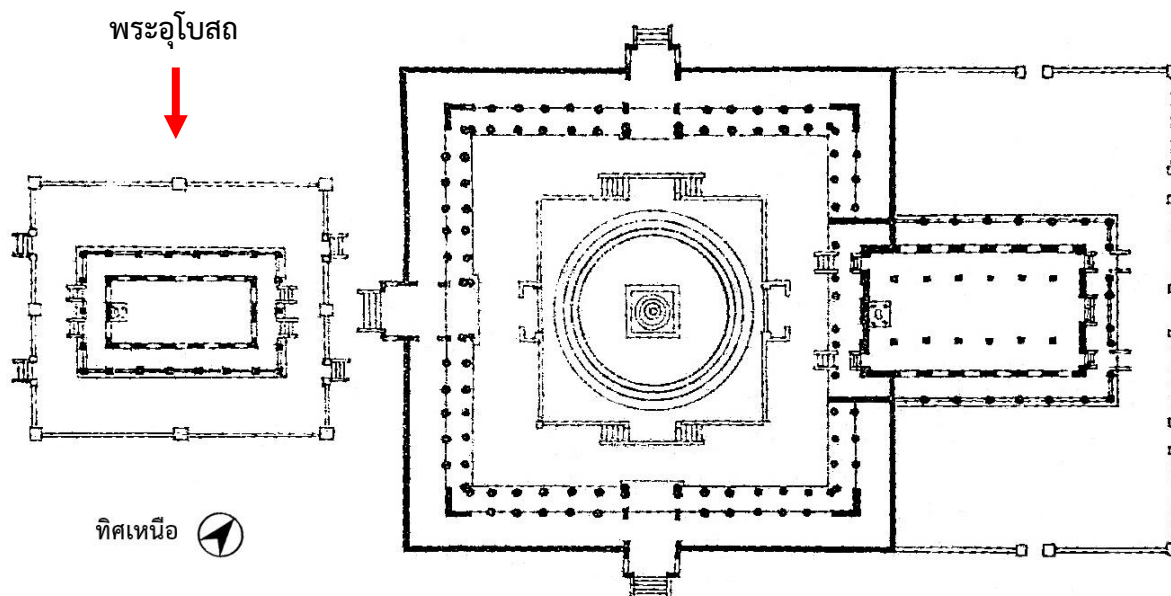
ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระประธานในบุษบก พระอริยมุนี (ทับ พุทฺธสิริ) สร้างและอัญเชิญมาจาก วัดราชาธิวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ ได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ว่า “พระสัมพุทธสิริ” เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระอริยมุนีหรือสมเด็จพระวันรัต^๔

^๑ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระวันรัต ใน พ.ศ. ๒๔๒๒

^๒ กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), ๖๑.

^๓ สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗), ๙๔.

^๔ กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์, ๖๒.

ภาพที่ ๑ แผนผังแสดงตำแหน่งของพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร

ที่มา : ดัดแปลงจาก สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗), ๕๐.

รูปแบบสถาปัตยกรรม

พระอุโบสถ ตั้งอยู่บนฐานไพที ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด ๕ ห้อง หลังคาซ้อน ๒ ชั้น ๓ ตับ มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย ซึ่งมีลักษณะเป็นลอนแบบอาคารในศิลปะจีน หน้าบันเป็นเครื่องก่อประดับเครื่องลายยอง แต่ส่วนที่เป็นช่อฟ้ากับหางหงส์ประดับรูปนาคที่มีปากเป็นนกที่เรียกว่า “นกเจ้า” แผงหน้าบันประดับปูนปั้นลายพรรณพฤกษา ตรงกลางประดับรูปพระมหามงกุฎในกรอบพุ่มข้าวบิณฑ์ ตัวอาคารมีเสาพาไลล้อมรอบเป็นเสาสี่เหลี่ยม ไม่ประดับบัวหัวเสา และไม่มีเสาร่วมใน ชุ่มประตูหน้า-ต่างประดับปูนปั้นลวดลายอย่างเทศ ซึ่งผสมผสานศิลปะจีนกับศิลปะตะวันตก^๕ ยอดชุ่มประดับรูปพระเกี้ยว (จุลมงกุฎ) พนักพาไลและพนักฐานไพทีประดับกระเบื้องปราง

สัดส่วนของพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ มักเป็นอาคารก่อผนังสูง มีพาไลล้อมรอบ เมื่อมองจากภายนอกจะรู้สึกว่าการมีขนาดใหญ่ แต่เมื่อมองจากภายในจะพบว่าอาคารมีขนาดเล็กและแคบ และในสมัย

^๕ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๖), ๒๐๗.

รัชกาลที่ ๔ นิยมสร้างพระประธานขนาดเล็ก จึงจำเป็นต้องประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกเพื่อให้พระประธานมีความโดดเด่น นอกจากนี้ บุษบกที่เป็นทรงสูงยังสอดคล้องกับขนาดและสัดส่วนของอาคารที่เป็นทรงสูงด้วย

น่าสังเกตว่า รูปแบบหลายประการมีลักษณะคล้ายพระวิหาร แต่มีการออกแบบรายละเอียดให้มีลักษณะต่างจากพระวิหาร เช่น ขนาดของอาคาร กระเบื้องมุงหลังคา เสาพาไล เสาร่วมใน เทคนิคการประดับ เป็นต้น^๖

จากรูปแบบดังกล่าวล้วนสืบเนื่องมาจากการงานช่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓ แต่ก็มีเอกลักษณ์สำคัญของงานช่างในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ การประดับพระบรมราชสัญลักษณ์ “รูปพระมหามงกุฏ” ซึ่งหมายถึงวัดที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ในรัชกาลของพระองค์^๗ ดังปรากฏอยู่หลายวัด เช่น วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดปทุมวนาราม เป็นต้น และสำหรับหน้าบันพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหารยังปรากฏการประดับรูปพระเกี้ยว ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีด้วย

นอกจากนี้ การประดับนาคหรือนกเจาก็พบอยู่หลายวัดในสมัยรัชกาลที่ ๔^๘ เช่น วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดพระแก้วน้อยบนเขาพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

ภาพที่ ๒ รายละเอียดของพระอุโบสถด้านหน้า

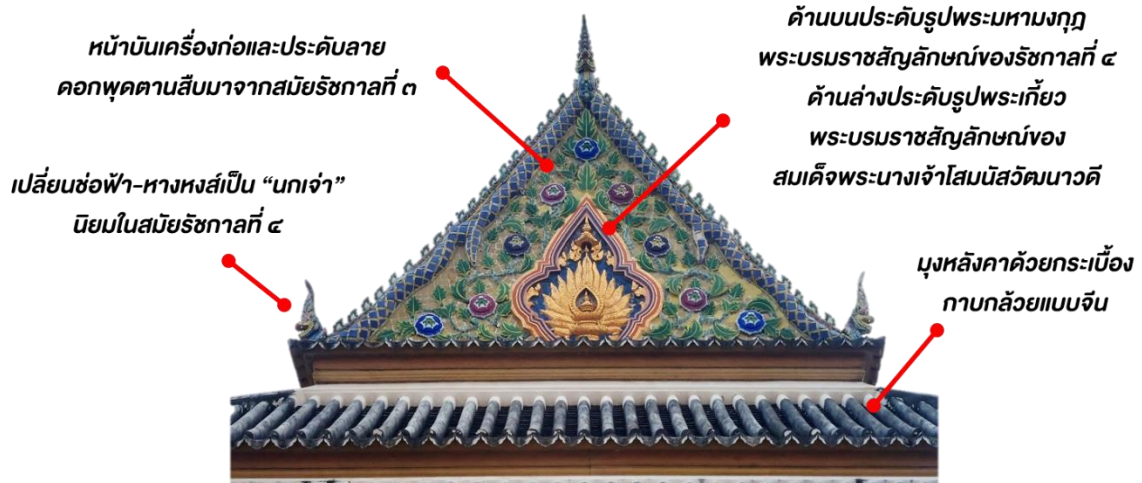
^๖ สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๑๙๗-๒๐๐.

^๗ พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, วัด-วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๖๐), ๓๔-๓๖.

^๘ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน, ๒๐๕.

ภาพที่ ๓ รายละเอียดของพระอุโบสถด้านข้าง

ภาพที่ ๔ หน้าบันพระอุโบสถ

ภาพที่ ๕ รูปพระมหามงกุฏและพระเกี้ยว

ภาพที่ ๖ นกเจ้า

ภาพที่ ๗ ซุ้มประตู

ภาพที่ ๘ ซุ้มหน้าต่าง

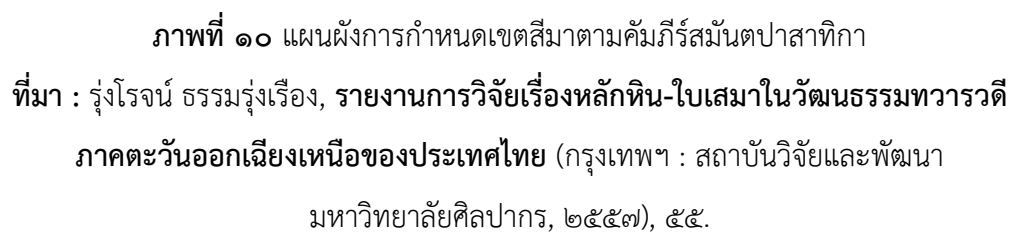

ภาพที่ ๙ รูปพระเกี้ยว (จุลมงกุฏ) ประดับยอดซุ้มประตู-หน้าต่าง

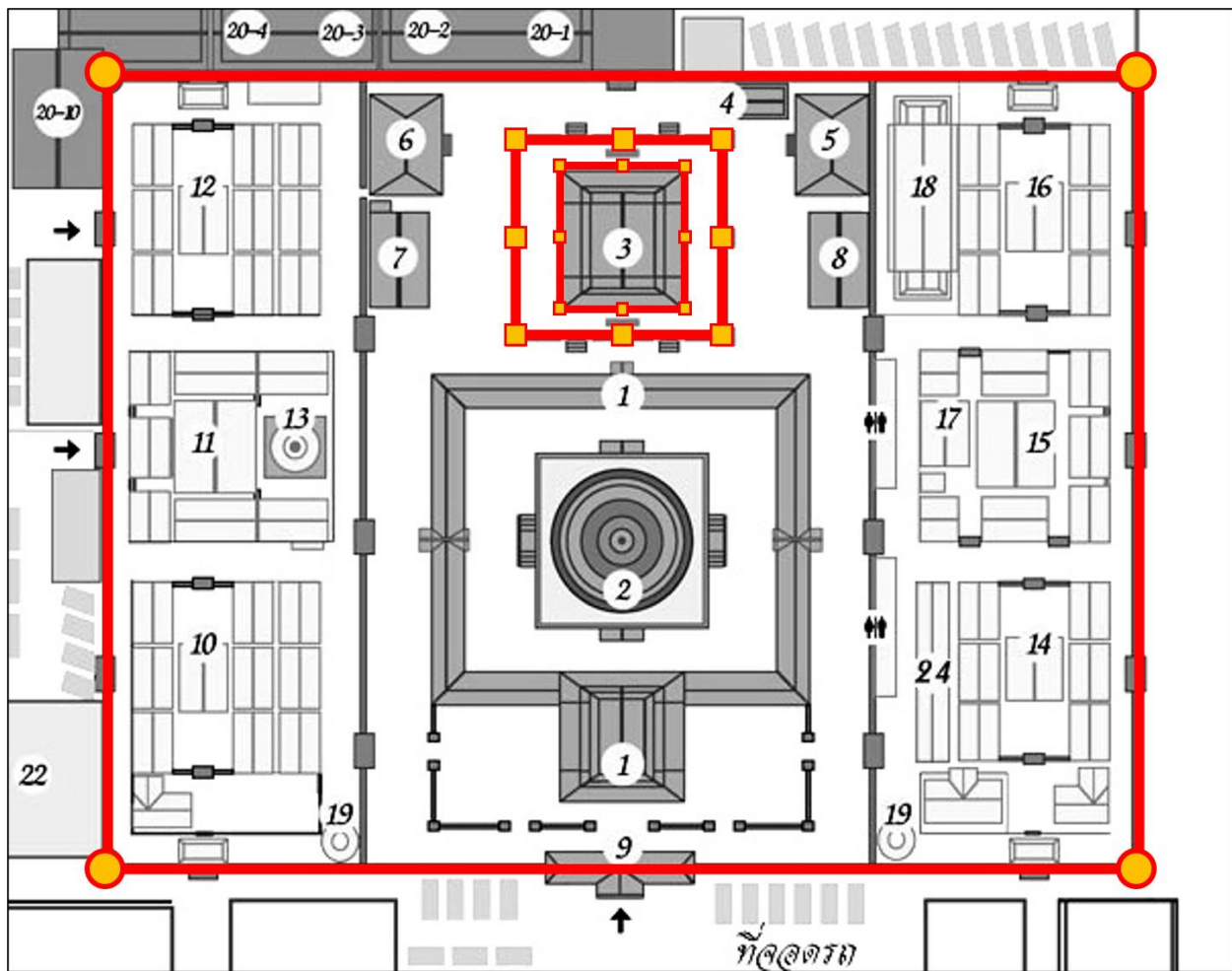
เขตสีมาและใบเสมา

เขตสีมาของวัดโสมนัสวิหารปรากฏการทำ "มหาสีมา" ร่วมกับ "ชั้นทสีมา" โดยมหาสีมาเป็นสีมาขนาดใหญ่ที่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งวัด โดยมีนิมิตเป็นแท่งศิลาปักอยู่ในซุ้มที่มุมกำแพงทั้ง ๔ ของวัด ส่วนชั้นทสีมาเป็นสีมาที่ครอบคลุมพื้นที่เฉพาะพระอุโบสถ โดยมีนิมิตเป็นแผ่นศิลาปักอยู่รอบพระอุโบสถทั้ง ๘ ทิศ และเพื่อให้สีมาทับซ้อนกันจึงต้องมีพื้นที่คั่นกลาง เรียกว่า "สีมนตรีก" โดยกำหนดนิมิตเพิ่มอีกชั้นหนึ่ง เป็นก้อนศิลาใต้ซุ้มโปรงตั้งอยู่ที่กำแพงแก้วทั้ง ๘ ทิศ การกำหนดแผนผังเขตสีมาลักษณะนี้ยังพบที่วัดมกุฏกษัตริยารามและวัดปทุมวนาราม ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยย้อนกลับไปปฏิบัติตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกา^๙

^๙ พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, วัด-วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ, ๒๙-๓๒. และรุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, รายงานการวิจัยเรื่องหลักหิน-ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), ๕๓-๕๖.

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗), ๕๕.

ภาพที่ ๑๑ แผนผังแสดงเขตสีมาตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกาของวัดโสมนัสวิหาร

ที่มา : ดัดแปลงจาก <http://www.watsomanas.com/thai/map2.php>.

ภาพที่ ๑๒ ชุ่มเปล่าที่มุมและที่ด้านของกำแพงแก้ว แสดงตำแหน่งของนิมิตของสีมंत्रิก

ภาพที่ ๑๓ ก้อนศิลาใต้ชุ่มโปรง (นิมิตของสีมंत्रิก)

สำหรับใบเสมาวัดโสมนัสฯ ตั้งประชิดกับตัวอาคาร และที่มุมทั้งสี่ทำเป็นใบเสมาหักมุมฉากรับกับมุมของอาคาร เรียกว่า “เสมาคด” รูปแบบของใบเสมาเป็นแผ่นหินอ่อนรูปทรงอย่างศิลปะไทยสืบมาจากสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่งานประดับแสดงถึงอิทธิพลจากศิลปะตะวันตก สังเกตได้จากบริเวณข้างใบเสมามีรูปทรงคล้ายตัวนาคร แต่ประดับด้วยลายดอกไม้ใบเทศ บัวคอเสื้อและแถบสามเหลี่ยมด้านล่างสลักลายใบเทศ นอกจากนี้ การใช้วัสดุหินอ่อนยังแสดงถึงอิทธิพลจากศิลปะตะวันตกด้วย^{๑๐}

ภาพที่ ๑๔ ใบเสมาประจำด้าน (นิมิตของขันฑสีมา)

ภาพที่ ๑๕ ใบเสมาประจำมุม (นิมิตของขันฑสีมา)

^{๑๐} สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๑๐๔.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. วัด-วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๖๐.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. รายงานการวิจัยเรื่องหลักหิน-ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

สมคิด จิระทัศนกุล. รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.